

■ 2020. évi 3. számunkban megjelent, a levéltári könyvkiadás aktuális kérdéseiről szóló *Kompetencia – „nyersanyag” – igények című gondolatébresztő összegzés, azzal a nem titkolt reménnyel, hogy kollégáink megosztják majd velünk saját tapasztalataikat, véleményüket a kérdésről, esetleg írnak eredményeikről is. Az alábbiakból a katolikus egyházi levéltárak kiadványi munkáját ismerhetjük meg.*

Nemes Gábor

A katolikus egyházi levéltárak könyvkiadási tevékenysége

Eredmények és távlatok

Az elmúlt huszonöt évben a katolikus egyházi levéltárakban látványos fejlődés ment végbe. A kutatók számára korábban alig hozzáférhető, sokszor rendezetlen archívumok ma már egyre modernebb infrastruktúrával és magasan képzett szakember-állománnyal rendelkeznek. Az iratanyag feldolgozása, valamint a szakmai és tudományos élet vérkeringésébe való bekapcsolódás igénye azt eredményezte, hogy a katolikus egyházi levéltárak jelentős része kiadványokkal is jelentkezett. Jelen írással mérleget szeretnék vonni a katolikus levéltárak könyvkiadási tevékenységéről, továbbá kitérek annak jövőbeni lehetőségeire is.

A jelen

Az adatgyűjtést egy kérdőív kiküldésével kezdtem meg, amelyre 10 levéltár (Prímási Levéltár, az Egri, a Gyulafehérvári, a Kalocsai és a Veszprémi Főegyházmezei Levéltár, a Pécsi, a Szeged–Csanádi, a Székesfehérvári és a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, valamint a Pannonhalmi Főapátsági Levéltár) válaszolt. A beérkezett kérdőívek alapján – kiegészítve a Győri Egyházmegyei Levéltárban tapasztaltakkal – a következő kép bontakozott ki.

A szóban forgó levéltárak közül az elmúlt 30 év alatt mindegyik adott ki könyvet, mégpedig nem is keveset: 153 önálló kiadványról és 16 együttműködésben született munkáról van szó. A kötetek eloszlása nem egyenletes, több olyan intézmény is van, ahol a levéltár állapota vagy a személyi feltételek nem teszik lehetővé a rendszeres könyvkiadási tevékenységet.

Az archívumok túlnyomó többsége önálló könyvkiadási tevékenységet folytat. Ahol nem, ott elsősorban az önálló jogi személyiség hiánya jelent akadályt, a Pannonhalmi Főapátsági Levéltár esetében pedig a rend könyvkiadását intéző Bencés Kiadó megléte ezt nem is indokolja.

A kötetek jelentős részben önálló könyvsorozatok részeként láttak napvilágot; több intézmény (például Győr, Szombathely, Veszprém) a segédleteiket külön sorozatban közli. Vannak példák közös gyűjteményi összefogásra is: Kalocsán a főegyházmegyei gyűjtemények együtt hoztak létre sorozatot, míg Pannonhalmán *Collectanea Sancti Martini* címmel gyűjteményi értesítő jelenik meg minden évben. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a szerkesztő mindkét esetben a levéltár vezetője, ami az archívumok domináns szerepét is jelzi. Több levéltár is arról számolt be, hogy más intézményekkel együttműködve is jelentettek meg kiadványokat: itt az esetek többségében a Bölcsészettudományi Kutatóközponttól vagy a helyi városi, illetve megyei levéltárról volt szó. A Győri Egyházmegyei Levéltár győri, soproni és mosonmagyaróvári múzeumokkal együttműködve vesz részt a nagy múltú *Arrabona* című periodika szerkesztésében. A Pécsi Egyházmegyei Levéltár határon túli együttműködéssel is büszkélkedhet: ők az Eszéki Állami Levéltárral kooperáltak.

A megjelent kötetek tematikája meglehetősen színes. Értelemszerűen meghatározó részt képviselnek a levéltári segédletek és a forráskiadványok, de tanulmánykötetek, monográfiák és ismeretterjesztő kiadványok is előfordulnak. A kötetek szakmai színvonalát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az intézmények több mint fele a Magyar Levéltárosok Egyesülete által meghirdetett Év Levéltári Kiadványa pályázaton díjat nyert.

De nézzünk kicsit a kötetek „mögé”! A levéltárak kivétel nélkül pályázati segítséggel valósították meg könyveik kiadását, legtöbbször az Emberi Erőforrások Minisztériuma és a Nemzeti Kulturális Alap által meghirdetett pályázatok segítségével, de városi és megyei céltámogatások (Esztergom, Győr) is előfordultak. Problémaként jelentkezik, hogy a támogatási intenzitás mértéke egyre csökken, és pályázatokon egyre kevesebb lehetőség adódik szerzői/szerkesztői/tördelői jellegű kiadások fedezésére. Így hiába nyerhető támogatás a nyomdaköltségre, ha a könyv előmunkálatainak finanszírozása nem biztosított. A Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár az érseki uradalmi erdők kezelési útmutatásairól szóló kötetéhez több erdészeti szponzorálását is elnyerte, a Győri Egyházmegyei Levéltár Győr vértanú püspöke, Apor Vilmos című köteténél a szerző helyi vállalkozói kapcsolatai révén szerzett jelentős támogatást. Ezek a példák is jól mutatják, hogy bizonyos esetben a vállalati szektortól is lehet támogatáshoz jutni. Az intézmények nagy hányadában a hiányzó részt általában önerőből pótolták ki, bár sajnos vannak olyan levéltárak is, ahol erre nem számíthatnak. Több intézménynél gondot jelent, hogy a kötetek eladásából származó bevételek nem hozzájuk, hanem a fenntartóhoz folynak be, ez pedig nehezíti újabb kiadványok megjelentetését.

A kötetek technikai szerkesztését nagyrészt profi grafikus vagy tördelő végzi szerzőn, a Microsoft World alapú kiadványszerkesztés szerencsére már csak az egyszerűbb kivitelű segédleteknél használatos. Ami a példányszámot illeti, az általában 200 és 500 között váltakozik. Az ennél nagyobb számban megjelenő kötetek ritkaságszámba mennek, ezek elsősorban ismeretterjesztő, szélesebb olvasóközönségnek szánt kiadványok.

A példányszámok felvetik a terjesztés mikéntjének kérdését is. Több levéltár szembeesül azzal, hogy bizonyos pályázati támogatások nem teszik lehetővé a kereskedelmi forgalomban való értékesítést – ez azonban nagyban ronthatja a könyv hasznosulását. Főleg a turisztikailag is frekvenciált helyeken (például Eger, Esztergom vagy Veszprém) a helyi múzeumok, illetve látogatóközpontok is árulják, ennek révén sok emberhez eljuthatnak a kötetek, és fontos szerepet töltenek be az egyházi irányultságú könyvesboltok is. Néhányan (például Kalocsa, Veszprém) terjesztőként megemlézték a Penna Bölcsész Könyvesboltot, amely a könyvek iránt érdeklődő célközönség szempontjából jó választásnak bizonyulhat. A társintézményekkel történő cserekiadványkapcsolat szinte mindenkinél megjelenik, és több levéltár számolt be arról, hogy a kiadványok egy része a fenntartó reprezentatív céljait is szolgálja. A nagykereskedelmi terjesztés viszonylag ritka: a Pannonhalmi Főapátsági Levéltár a Bencés Kiadón, a Veszprémi Főegyházmezei Levéltár a Magiszter Könyv webshopon, míg a Győri Egyházmegyei Levéltár a Prospero Disztribúció internetes könyváruházán keresztül terjeszti köteteit.

A megkérdezett intézmények egyelőre nem látnak perspektívát az e-könyvek kiadásában: elsősorban régebbi vagy szűkebb szakmai körök érdeklődésére számot tartó kötetek honlapról történő ingyenes letölthetővé tétele a leggyakoribb megoldás.

A választ adó levéltárak közül több is kialakult könyvkiadási stratégiával rendelkezik. Elsődlegesen forráskiadási törekvéseket figyelhetünk meg. Vannak olyan intézmények (például Esztergom, Pannonhalma, Székesfehérvár), ahol a már rendszeresen megjelenő tematikus tanulmánykötetek folytatását tervezik. A kalocsai és részben a győri levéltár is a „nyitott szem” stratégiáját követi: egyrészt a levéltárban, másrészt a régióban zajló kutatások alapján próbálnak menedzselni kiadványokat.

Jövőbeni lehetőségek

Mik a katolikus levéltárak könyvkiadásának jövőbeni lehetőségei? A kérdőív jövőbeni tendenciákra, lehetőségekre vonatkozó kérdése alapján a válaszokból a következő kép bontakozik ki. Az elmúlt harminc év ígéretes eredményeinek folytatására jó esélyek mutatkoznak. A kötetek meghatározó részét mindössze 4-5 levéltár jelenti meg, ugyanakkor vannak még olyan intézmények, ahol a körülmények (rendezettség állapota, infrastrukturális vagy személyi problémák) eddig nem tették lehetővé, hogy kiadványok megjelentetésével is foglalkozhassanak, holott igenis szándékukban áll.

A rendszeresen könyvet kiadó levéltárak száma tehát a jövőben tovább növekedhet. Általános igény van az összefogásra is. Kooperáció segítségével az anyagi és pályázati erőforrások növekedése mellett a munka megosztása révén a kisebb létszámú intézmények is eredményesebben tudnak bekapcsolódni egy-egy kötet elkészítésébe.

Az egy városban működő levéltár, könyvtár és múzeum együttműködése kiválóan alkalmas arra, hogy egy adott témát több aspektusból megközelítve dolgozzanak fel: konferencia, kiállítás és egy ennek tanulságait publikáló tanulmánykötet nemcsak tudományos eredményeket, hanem a fenntartó számára reprezentációs lehetőségeket is jelent. Hatalmas lehetőségek vannak a határ túloldalán lévő, sokszor a trianoni békediktátum után létrejött egyházmegyékkel való kooperációban is. A győri Egyházmegyei Levéltár több éve működik együtt a Kismartoni Egyházmegyei Levéltárral, bár közös kiadványok megjelentetése egyelőre még csak terv szintjén merült fel. Elsődleges cél egy, a kismartoni egyházmegye (Diözese Eisenstadt) településeire vonatkozó, Győrben fellelhető iratanyagokról készített levéltári segédlet megjelentetése lenne.

Kiaknázatlan lehetőségek vannak ugyanakkor egy szélesebb körű, Kárpát-medencei összefogásban is. Mind Lakatos Andor, a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, mind Mózessy Gergely, a Székesfehérvári Egyházmegyei Gyűjtemény igazgatója felvetette közös tematikájú, esetleg egy bizonyos forrástípusra koncentrált kiadványsorozat ötletét. Ez vonatkozhat középkori oklevelekre, egyházlátogatási jegyzőkönyvekre, térképekre, tervrajzokra is. Jó példa a plébániák II. világháborús kárjelentéseinek esete. Bár a témát feldolgozó munkák nem alkotnak egységes sorozatot, de a már megjelent kötetek inspiráló hatása révén folyamatosan látnak napvilágot.¹ Az egyes intézmények jövőbeni összefogására ígéretes kezdeményezésnek mondhatjuk a Balogh Margit egyháztörténész, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont tudományos tanácsadója által vezetett, A katolikus egyház zsinatai és nagygyűlései Magyarországon (1790–2010) című OTKA projektet, amelyben számos levéltáros kollégánk vett részt.² Hatalmas lehetőséget rejt egy egységes, Kárpát-medencei történeti papi névtár elkészítése, amely az egyháztörténeti kutatások mellett az archontológiai és a prozopográfiai vizsgálatokat is segítené.

¹ Inter arma 1944–1945. Fegyverek közt. Válogatás a második világháború egyházmegyei történetének forrásaiból. Szerk.: Mózessy Gergely. (Források a Székesfehérvári Egyházmegye Történetéből 2.) Székesfehérvár, 2004.; Perger Gyula: „...félelemmel és aggodalommal...” Plébániák jelentései a háborús károkról a Győri Egyházmegyéből 1945. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 3.) Győr 2005.; „A múltat be kell vallani...” Háborús dokumentumok 1944–45. Szatmár egyházmegye papjainak visszaemlékezései a második világháború helyi eseményeire és más háborús dokumentumok. Szerk.: Muhi Csilla – Várady Lajos. Szatmárnémeti, 2006.; Folytonos fegyverroportogás közepette. Források a veszprémi egyházmegye második világháborús veszteségeiről I. Szerk. Varga Tibor László (Veszprémi Egyházmegye Múltjából 27.) Veszprém, 2015.

² Az egyes egyházmegyei zsinatok dokumentumait közlő kötetek a kutatóközpont kiadványsorozatában láttak napvilágot: Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak. Egyháztörténeti Források.

A másik fontos és fejlesztendő terület a terjesztés. Szögezzük gyorsan le: a szakkönyvek nehézkes terjesztése és értékesítése általános és nem újkeletű probléma. A tudományos könyveket tanulmányozó és az ezek megvásárlásáért anyagi áldozatot is hozó olvasó kezd eltűnni a piacról, az intézményeknek pedig hosszú távon egyre nehezebb megmagyarázni, hogy miért fontos a jobb esetben nullszaldós, rosszabb esetben veszteséges, ugyanakkor a munkatársak idejéből tetemes részt „elvevő” könyvkiadói tevékenység. A kötetek sikeres terjesztése tehát elemi érdek: nemcsak a kiadványban lévő tudományos eredmények hasznosulása, hanem az intézményi könyvkiadás jövője szempontjából is. Az internet ezzel kapcsolatban egyszerre jelent előnyt és hátrányt. A sok esetben csak kvázi „digitális faliújságként” működő intézményi honlapok mellett a közösségi média óriási jelentőséggel bír: nagy hatékonysággal képes információkat eljuttatni a levéltár működését követő célközönséghez. Az internetnek van ugyanakkor több hátránya is. A jelentősen megnövekedett információáradatban, a sokszor szenzációhajhász és kattintásvadász hírek özönében egyre nagyobb kihívás a felhasználó ingerküszöbét átlépni. A másik, hogy az interneten ingyenesen vagy legalábbis a könyvek bolti árának töredékéért több tízezer kiadványt tartalmazó online adatbázisok jelentek meg, amelyek ráadásul komplex kereshetőségük révén nemcsak megkönnyítik, de jóval hatékonyabbá is teszik a kutatást. Munkám során én is többször észleltem, hogy a tőlem karnyújtásnyira lévő kézikönyv helyett az interneten lévő digitális változatot használom, nem kifejezetten a lustaság, hanem inkább a gyors és hatékony keresési lehetőségek miatt.

A legkézenfekvőbb, ha a levéltár honlapján tesszük letölthetővé a kiadványokat, de azért léteznek más megoldások is. A szakmai hasznosulás egyik jó segítője lehet a Hungaricana Közgyűjteményi Portál vagy a tudományos körökben egyre népszerűbb academia.edu oldal. Kísérletképpen két évvel ezelőtt létrehoztunk a Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete számára egy academia.edu hozzáférést, ahová a Győri Egyházmegyei Levéltár, valamint a Gyulafehérvári és a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár töltött fel két tucat kiadványt. A több mint 3000 megtekintésnél járó oldal egyik tanulsága az, hogy a segédletek mellett a tanulmánykötetek és az amúgy is nagy népszerűségnek örvendő naplók a legolvasottabbak. A másik tapasztalat szerint nem elég a tartalomjegyzéket és a mutatót feltölteni, hanem – valószínűleg az internetes keresőmotoroknak is köszönhetően – a teljes egészében feltöltött könyvek nagyságrendekkel népszerűbbek.

Jóllehet az ingyenes online hozzáférhetővé tétel segítségével sokakhoz eljuthat a kötet, ez viszont még nem oldja meg a terjesztést, hacsak nem számolunk azzal a minden bizonnyal sporadikus jelenséggel, hogy a digitális változat letöltése után néhányan megveszik a kötetet fizikai valójában is. A kereskedelmi forgalomban megvásárolható tudományos e-könyvek – tengerentúli vagy nyugat-európai elterjedtségük ellenére – hazánkban még nem túl népszerűek, így ez egyhamar semmiképpen nem lesz járható út.

Mi lehet az optimális könyvterjesztési stratégia? Véleményem szerint a kettő elege. Az online és a nyomtatott könyv együttes megjelentetése ugyanis minden igényt kielégíthet: az online publikálás – akár ingyenesen is – a szélesebb körben való tudományos hasznosulást biztosítja, míg a nyomtatott könyvek a konzervatívabb felhasználói igényeknek, valamint a kiadó és a fenntartó reprezentatív igényeinek felelnek meg. Ez a konstrukció ugyan csökkentheti valamelyest a kiadásból származó bevételeket, ám még ez sem biztos: az online letölthetőség miatt több potenciális érdeklődőhöz is eljuthat egy-egy kiadvány, és ezáltal ideális esetben az eladott példányszámok csökkenését is el lehet kerülni.

A katolikus levéltárak jövőbeni magas színvonalú könyvkiadása számára tehát az összefogás, a terjesztésben a kurrens felhasználói igényeknek való ésszerű megfelelés, az igényes kivitel és a szakma által megszokott és ezáltal elvárt magas szakmai színvonal megtartása lehet irányadó.

A veszprémi egyházmegye múltjából című sorozat néhány közelmúltban megjelent kötete (Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár)

